

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Навчально-науковий інститут філології

**Кафедра історії української літератури, теорії літератури та
літературної творчості**

«Допущено до захисту»

*протокол засідання кафедри історії української літератури, теорії
літератури та літературної творчості №10 від 19 травня 2023 р.*

завідувач кафедри _____ проф. Сліпушко О. М.

**ФЕМІННИЙ НАРАТИВ
У НОВІТНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ОПОРУ**

*Кваліфікаційна робота
освітнього ступеня «бакалавр»
студентки IV курсу*

*освітньої програми: «Літературна творчість,
українська мова і література та англійська мова»
за спеціальністю 035 філологія*

*Стельмах Олександри Анатоліївни
Науковий і творчий керівник:
кандидат філологічних наук, доцент
Белімова Тетяна Валеріївна*

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ОСОБЛИВОСТІ НОВІТНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ОПОРУ НА ТЛІ ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНОГО СТАНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ	
1.1. Переоцінка радянських цінностей у новітній літературі опору.....	6
1.2. Зосередженість сучасної літератури на табуйованих темах і наративах...10	
1.3. Характеристика фемінного письма та наративу в новітній літературі опору.....	12
РОЗДІЛ II. КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТВОРІВ НОВІТНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ОПОРУ В КОНТЕКСТІ ФЕМІННОГО НАРАТИВУ	
2.1. Критичний аналіз роману О. Стяжкіної «Смерть лева Сесіла мала сенс» у контексті фемінного наративу.....	15
2.1.1. Ідейно-композиційні особливості роману О. Стяжкіної, прийом зміни мови викладу.....	15
2.1.2. Культурно-історичний контекст у романі «Смерть лева Сесіла мала сенс».....	18
2.1.3. Реалізація фемінного наративу на прикладі персонажок роману....	20
2.2. Дослідження фемінного наративу на матеріалі книжки спогадів «Дівчата зрізають коси» Є. Подобної.....	23
ТВОРЧА ЧАСТИНА	26
ВИСНОВКИ	35
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	37

ВСТУП

Новітня література опору висвітлює події соціально-політичних зрушень, реакцію людей на них, а також приділяє значну увагу проживанню травми. Прикметною рисою є також те, що згадані художні тексти корелюють із загальними світовими тенденціями, відображають розмаїття стилів і засобів їх реалізації, оприявнюють теми гендеру та сексу. На перетині натаротології та феміністичної критики виникає поняття феміністичної наратології. Його запропонувала американська дослідниця Сьюзен Лансер [39], а згодом розширили й опрацювали інші науковці. Фемінний наратив у новітній літературі опору має неабияке значення, дає змогу закарбувати реалії життя українських жінок та відобразити особливості психологізму в період національної боротьби.

Актуальність дослідження полягає в тому, що література присвячена російсько-українському протистоянню часів незалежності – напрям, що виник відносно нещодавно та розвивається дотепер. Аналіз особливостей творів цього періоду дає змогу окреслити тенденції розвитку сучасної української літератури загалом. Проаналізовані особливості фемінного наративу поглиблюють знання з української феміністичної критики та дають наукове обґрунтування творам сучасності. Дослідження у поданому напрямку розробляли численні науковці, літературознавці та критики на прикладі різних творів: Т. Белімова [1, 2], Н. Герасименко [4, 5], Т. Гундорова [8, 9], М. Крупка [17], Я. Поліщук [25], О. Романенко [28], М. Рябченко [29-31]...

Наукова новизна. У роботі розширено корпус актуальних досліджень та здійснено аналіз жіночої прози сучасної літератури опору. Особливу увагу приділено ролі жінки під час війни, її психологічній характеристиці на матеріалі роману «Смерть лева Сесіла мала сенс» Олени Стяжкіної [33] та книжки спогадів «Дівчата зрізають коси» Євгенії Подобної [24]. Окремо також розглянуто мовне питання та прийом зміни мови викладу, як символ внутрішньої трансформації

героїв. У роботі розроблено критичну рецепцію творів новітньої літератури опору, фемінного наративу в них, а також проаналізовано деталі, що до цього не фігурували в науковій розвідці.

Метою роботи є дослідження особливостей новітньої літератури опору в контексті феміністичної наратології та оприявлення тенденцій її розвитку: проаналізувати вплив фемінізму на сучасну літературу опору, з'ясувати унікальність та своєрідність обраних для аналізу творів, окреслити наукову новизну.

Відповідно до поставленої мети виокремлено такі **завдання**:

- означити поняття літератури опору та виявити загальні тенденції її розвитку;
- порівняти тематичну спрямованість новітньої літератури опору з попередніми творами українських письменників;
- дослідити особливості фемінного наративу в сучасній українській літературі опору;
- здійснити критичний аналіз книжки спогадів «Дівчата зрізають коси» Євгенії Подобної та роману «Смерть лева Сесіла мала сенс» Олени Стяжкіної в контексті феміністичної наратології;
- узагальнити здобуті знання про фемінний наратив у новітній літературі опору.

Предмет дослідження: новітня українська література опору.

Об'єкт дослідження: фемінний наратив у романі Олени Стяжкіної «Смерть лева Сесіла мала сенс» та книжці спогадів «Дівчата зрізають коси» Євгенії Подобної.

Практичне значення. Матеріали з цієї роботи можуть бути використані для написання статей, розвідок, рецензій, дипломної роботи. Наукові тексти з української феміністичної наратології мають змогу послуговуватися реальними

прикладми сучасних творів, що вписані в загальносвітовий контекст. Також робота може сконцентрувати увагу на необхідності дослідження літератури про Схід, зокрема присвяченої українському опору. Явище мовленнєвої трансформації, описане на прикладі досліджуваного роману, відкриває шлях для подальших досліджень та наукових розвідок.

Методи дослідження: феміністична критика, порівняльно-історичний, культурно-історичний, герменевтичний, психоаналітичний.

Апробація. Виступ на VII Всеукраїнських наукових читаннях за участю молодих учених (6 – 7 квітня 2023 року) з доповіддю «Фемінний наратив у новітній літературі опору».

Структура роботи: вступ, теоретичний і практичний розділи, творча частина, висновки, список використаних джерел.

РОЗДІЛ I. ОСОБЛИВОСТІ НОВІТНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ОПОРУ НА ТЛІ ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНОГО СТАНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

1.1. Переоцінка радянських цінностей у новітній літературі опору

Питання визначення точного часу зародження новітньої української літератури є проблемним для сучасних літературознавців. Найчастіше виокремлюють саме твори, написані після Чорнобильської катастрофи 1986 року, або вже за часів відновлення Україною незалежності з 1991 року [8]. «Багато письменників відчували цю свободу задовго до того, як країна проголосила незалежність у 1991 році. Проте це була в основному внутрішня свобода...» (тут і далі переклад наш – С.О.) [22].

В українському літературознавстві поняття «літератури опору» не має чіткого визначення. Світові дослідження розглядають явища національного спротиву в країнах Південної Африки, Палестині, США здебільшого в період ІХХ-ХХ століть [40]. Незважаючи на віддаленість досліджень у часі, окреслене зарубіжними науковцями поняття «*resistance literature*» має спільні ознаки з розглянутим у роботі явищем «літератури опору». Англomовні літератори, як от Барбара Гарлоу [38], під цим поняттям мають на увазі тексти, створені, щоб протистояти гендерному гнобленню, або продемонструвати труднощі у визвольній боротьбі, чи в еміграції. Відмінною рисою досліджуваної літератури в Україні є те, що вона здебільшого констатує факт опору й описує специфіку, а не є його інструментом. Причиною цього є наявність зовнішнього ворога, що навряд ознайомиться з текстами українською мовою. Зарубіжні епізоди спротиву здебільшого зосереджені в межах однієї національної спільноти, тож література стає чинником формування суспільної думки та інструментом опору.

Із інформації, поданої в іншомовних джерелах і ракурсу дослідження цієї теми в роботі, випливає, що література опору – це сукупність літературно-

мистецьких творів про суспільний опір і таких, що є демонстрацією соціально-політичної діяльності, спрямованої на спротив домінуючим ідеологіям. Сучасний український національний опір був змальований у літературі циклічно, відповідно до соціально-політичних зрушень та подій: Чорнобильська трагедія, Революція на граніті, Помаранчева революція, Революція Гідності, окупація Донеччини, Луганщини та Криму, (у перспективі твори про повномасштабну російсько-українську війну). У цьому дослідженні ми звернемося до творів, події яких зосереджені довкола епізодів масштабного супротиву в Україні, здебільшого це дискурс україно-російського протистояння. «Спершу цю нішу, в основному, репрезентували збірки фейсбучних нотаток, спогади безпосередніх учасників, репортажні видання, так звані зразки «нон фікшн прози». Потому з'явилися друком і художні твори» [4, с. 79].

Прикметною особливістю новітніх творів є радикальне переосмислення радянських цінностей. Такий підхід зумовлений скасуванням обмежень для митців, як от цензури, стилістичних правил, заборонених тем (Голодомору, наркотиків, соціальної несправедливості, сексуальності). Свобода слова натомість сприяла зародженню нових методів, стилів і тем. Це сформувало окрему літературну спільноту, що орієнтується на власний етнос, історичні проблеми та схильна до мультикультурного наповнення творів. На відміну від радянської та класичної літературної моделі, сучасна українська література доволі мінлива та відкрита до експериментів. Своє втілення знаходять нові стилістичні прийоми (постмодернізм, неоавангардизм, сенсо-фізіологізм), помітне вільне вживання ненормативної лексики та суржику. Завдяки свободі в тематичному плані, новітню літературу можна назвати епатажною [19].

Окремий пласт складають твори, що в них осмислюються сучасні й минулі соціальні проблеми, історична пам'ять та культурний спадок. Така доля спіткала літературу багатьох країн пострадянського простору, адже виникла нагальна потреба в кристалізації національної самосвідомості. Соломія Павличко

характеризує літературні тенденції початку ХХІ століття так: «Хоча майбутнього вже немає, сьогодні банальне і розчаровує. У результаті минуле опинилося в центрі інтелектуальної уваги. І є два стандартних підходи до цього. Перший підхід – ідеалізація. Часом минуле бере на себе роль, яку колись відігравало майбутнє. Нові утопії створюються про козацтво, Київську Русь, дохристиянські часи, високий статус жінки за Гетьманщини, навіть український матриархат, ідеальну селянську громаду, національну церкву тощо. Інший підхід пропонує критичну позицію, у якій ікони спотворюються й колишні боги скидають маски» (тут і далі переклад наш – С.О.) [21, с. 532]. Якщо радянській літературі була притаманна політична заангажованість, то новітні українські письменники зменшили концентрацію патріотичного та морального пафосу, звернувшись до саморефлексії. Література повернула свою естетичну функцію й зробила новий виток у художньому розвитку та збагаченні [6].

Катастрофи й соціальні зрушення в українському суспільстві сприяли зміні тем і дискурсів у письменстві. «Важливо відзначити, що апокаліптична символіка Чорнобиллю складається відразу після вибуху і в певному сенсі підриває радянський чорнобильський дискурс, зосереджений навколо тем героїчного подвигу і дружби народів. Загалом апокаліптична образність звичайно витіснялася в радянському дискурсі з допомогою головного сюжету, побудованого на ідеях раціонального порядку, контролю і виховання» [9, с. 388]. Зображення катастрофічності в творах задовольнило світові тенденції та збагатило українську літературу в жанрі апокаліптики, де на тему ядерної катастрофи нанизувалися наративи про глобальне потепління, продовольчу кризу, війну (в абсолютно іншій парадигмі, аніж за радянських часів).

Новітня література опору передбачає зіткнення російської та української мови. Автори на кшталт Олени Стяжкіної [33] знаходять креативні способи зображення мовної роздвоєності свідомості українців. Герої таких творів вряди-

годи чергують мови свого спілкування, а читач може відчутти, як змінюється тематика, душевний стан, або громадянська позиція.

Сучасна українська літературна мова утворена за принципом максимальної подібності до загальноновживаної мови. У зв'язку з розширенням лексичного запасу жителів України та міжкультурним обміном, літературна мова зазнала модифікацій. Попри стале наповнення української лексики, у певних регіонах (переважно прикордонних) виникає явище суржику (україно-російського, україно-білоруського, україно-угорського, і т. і.). Найбільш трагічна ситуація з першим, оскільки його поширювали з метою повного занепаду української мови та зросійщення населення. Це своєрідна периферія, де громадяни активно поглинають спадок обох культурних середовищ. Незважаючи на це, в Україні є приклади аутентичного суржику, як от одеський, чи полтавський. «Але ці суржики не є діалектами, а тим більше мовами, бо часто містять у своєму лексиконі слова, штучно створені техногенним суспільством, і не мають давніх кореневих зв'язків зі словами певних народів та народностей» [3, с. 6].

Суржик і ненормативна лексика є популярними засобами типізації персонажів та наближення літературної мови до реальної (як от у п'єсах Л. Подерв'янського). Сучасні автори не цураються просторічної лексики, намагаються витворити принципи новітньої художньої мови. Елементи письменницької гри з мовою та орфографією здатні розширити словник української мови та наповнити його неологізмами. Так дослідження діалектів буде більш плідним і значущим для української літературної мови, адже письменницькій спільноті вдасться об'єднати читачів мовленнєво, дати їм засіб розуміння одне одного. Навіть внутрішньодержавні мовні відмінності (діалекти) містять код певних звичаїв, традицій, ментальності регіону й можуть поглибити смислове наповнення художнього твору. Загалом, діалектичний вимір творів сучасних авторів дедалі розширюється, а суржик перебирає на себе функцію типологічної характеристики персонажа.

1.2. Зосередженість сучасної літератури на табуйованих темах і наративах

Період відновлення незалежності зумовив виникнення суперечності між колосальним оптимізмом і глибокою духовною кризою. Українські письменники отримали в спадок відчуття вторинності та страху, ненависті: «У прозі письменників-чоловіків ненависть до світу, історії та себе самих символічно втілюється в ненависті до жінки або в метафорі «відьми». Жіночий погляд на життя, мабуть, позбавлений такої бруталності, хоча не менш песимістичний і трагічний...» [23, с. 589]

Деякі дослідники пропагують думку про те, що тематика насильства й аморальності пов'язана зі впливом західної культури, що описують лексемами «занепадницька», «лиха», «розбещена». Натомість авторитетні українські літературознавці стверджують, що тематика жорстокості, ненависті та помсти завжди була притаманна нашій літературі. Таке явище пояснюється постійним терором стосовно українців та репресіями. Моральне й фізичне знуцання з минулих поколінь наклало свій відбиток на письменницьку свідомість, а тенденції історичної рефлексії в новітній літературі поглибили цю тематику [23].

Окрім споглядання минулого, сучасні українські письменники розробляють актуальні сьогодні теми: домашнього насильства, гендерної нерівності, дискримінації, залежності, сексу, криміналу [18]. Література опору зокрема присвячена темним сторонам людської особистості в образі окупантів або самих українців. Воєнний час, як ніколи, виявляє найпотраємніші якості людини, тому спостерігається різноманіття образів і персонажів у новітній художній літературі. Події творів сучасних авторів відбуваються здебільшого в локусі міста, нерідко навіть за межами України (наприклад, «Перверзія» Ю. Андруховича), село зображено переважно в спогадах дитинства героїв [10]. Письменництво часто звертається до еротичних сюжетів. Їм надають концептуального значення, або

взагалі роблять основою творів, так чи так, новітня українська література підпадає під світовий соціально-культурний контекст.

Деструкція особистості, темні сторони життя, потворна природа людини – усе це вибухнуло в сучасній літературі палітрою образів і сюжетів, щойно письменники зрозуміли, що тепер про це говорити можна. Твори радянського періоду були здебільшого ідеологічно заангажовані та функціонально обмежені. «Вибух» опісля пригнічення є поширеною постколоніальною практикою в літературі. Це ситуація розширення письменницьких рамок майже до нескінченності, подолання комплексу меншовартості й формування власного літературного іконостасу [14].

Відбулася нормалізація рефлексивності оповіді, аналізу та критики суспільних процесів. Письменники мали окреслити національні травми, сприяти їхньому проживанню через літературу. Неприйнятні до цього скарги на державний устрій, чи соціальну несправедливість нарешті отримали своє втілення. Такі тенденції зумовили розвиток критичного мислення в читацької аудиторії. Дедалі частіше протагоністи в творах є людьми-аналізаторами, що сумніваються в своїх реаліях, борються проти системи та несправедливості. Відбулася своєрідна кристалізація міфу про Супермена в українській літературі та органічне вплетення його в нові демократичні реалії українців: людей, що втратили нав'язаного лідера й здобули право на вибір.

Авторки ІХХ століття: Леся Українка, Наталія Кобринська, Ольга Кобилянська, заклали підмурівок феміністичного письма в Україні. В другій половині ХХ століття й після відновлення незалежності відбулося нашарування західних досліджень з цієї теми, в українських письменників дедалі частіше починають з'являтися твори з фемінними наративами. Жінці та її внутрішньому світові приділяють більшу увагу, адже те, що раніше вважалось непристойним для опису, стало необхідним, щоб побудувати нове свідоме суспільство. Своє втілення знаходять теми репродуктивного здоров'я, гендеру, насильства.

1.3. Характеристика фемінного письма та наративу в новітній літературі опору

Сучасна українська література характеризується зміною письменницьких ролей та жанровою диференціацією. Притаманні чоловікам у ХХ столітті пригодницькі й авантюрні сюжети дедалі активніше входять до творів жінок. «Письменниці власною прозою вперше виказали свою свідому ідейну та естетичну альтернативність щодо панівної «чоловічої» моделі письма» [32, с. 52]. Варто також розмежовувати поняття «фемінного письма» й «фемінного наративу». Г. Рижкова зазначає, що «жіноча проза [фемінне письмо – ред.] – це досить умовна назва того масиву вітчизняної літератури, що створюється в динаміці літературного процесу представницями жіночої статі, а отже, відображає не так тематику, проблематику, світоглядні риси, жанрово-стильові особливості творів, як гендерний чинник продукування певних художніх текстів» [27].

Сучасні гендерні студії передбачають дещо ширше розуміння цього поняття. Незважаючи на те, що «фемінне» отримало свою назву, як опозиція «маскулінному», зараз науковці розглядають значно більше гендерних варіацій, аніж дві. «Не обов'язково бути біологічною жінкою, щоб творити жіноче письмо» [34]. Тобто фемінним можемо називати те письмо, що підпадає під низку характеристик та тенденцій, головна з яких: твір написаний жінкою, або будь-ким, хто визначає себе, як жінка. Помилковим підходом є ототожнення фемінного письма з літературою низького ґатунку, або типовою мелодраматичною. Жіноча література є повноцінним явищем, вона відкриває новий вимір психології людини й оприявлює різноманітні теми.

На додачу до фемінного письма існує ще феміністичне. В цьому випадку зміст тексту домінує над авторством і диктує нові правила письменства. Тут образ жінки є провідним, а її психологія й ідейність складають значний відсоток наративу. «Таким чином, ми приймаємо точку зору, згідно з якою „жіночість” літературного твору визначається, по-перше, усвідомленим жіночим авторством, по-друге,

представленням образу жінки в якості протагоніста, по-третє, проблематизованою гендерною ідентичністю жінки-героїні» [36, с. 13]. Жінка-героїня є центром феміністичної прози, тому побічно з універсальною аркою персонажа, вона ще й репрезентує вирішення специфічних гендерних питань буття. Таку героїню дослідники характеризують як ту, «що має особливий «жіночий» погляд на світ, особливий інтерес до певних сторін екзистенції, заломлених через соціально-психологічні риси гендеру» [26, с. 4].

Зміна письменницького дискурсу з чоловічого на жіночий трансформує жанрову патріархально-орієнтовану модель написання творів. Здебільшого це стосується сюжетів детективів і пригодницьких творів, де протагоністом зазвичай був чоловік, що має достатній рівень інтелекту та здійснює функцію носія міфу про Супермена. «Привнесення жіночого дискурсу до «чоловічого» жанру веде до розквіту «іронічних», «жіночих», «затишних», «гумористичних» детективів» [35, с. 208]. Фемінний наратив постав на прагненні жінок писати суб'єктивно, а не бути примітивним об'єктом творів письменників-чоловіків. У контексті літератури опору концепція особистості жінки виявляється як на сюжетному рівні, так і на ідейно-тематичному й образному. Це явище змалювання життя в умовах війни, де є палітра жіночих психічних відчуттів, моральних поглядів і реакцій на події. Як стверджує Мирослава Крупка, «жіноча історія знаходиться на периферії мілітарних чоловічих наративів, проте її врахування допомагає деміфологізувати й переосмислити війну, відмовившись від однобічності героїчної матриці» [17, с. 252]. Тобто фемінний наратив сприяє деконструкції стереотипів про жінку та виконує функцію гендерного врегулювання в свідомості читача, що звик бачити цю стать «слабкою», нездатною на «мужні» вчинки.

У творах новітньої літератури опору поряд із традиційними типами гендерних рольових моделей: медсестри, вчительки, матері, дружини, феміністки, – з'являється образ жінки-військовослужбовця. Він заповнює категорії патріотизму й глибокого героїзму на тому ж рівні, що й чоловічий, або навіть більше, бо читач

отримує незвичну для себе картину й відверто захоплюється вчинками протагоністки. Феномен емоційної унікальності цих образів у тому, що жінка здобула нову суспільну роль, не втративши при цьому традиційної гендерної характеристики. Змалювання материнства, турботи й піклування в стресових драматичних ситуаціях універсалізує жіночого персонажа [17].

Авторки цього типу прози пишуть про події в Україні з різних ракурсів: художній погляд жінки-очевидця («Гудзик — 2» І. Роздобудько), щоденникова демонстрація власної рецепції («Приватний щоденник. Майдан. Війна...» М. Матіос), реалізація народних переказів про кохання українців і сепаратистів («Маріупольський процес» Г. Вдовиченко), змалювання розколу в родині («Оголений нерв» та «Повернутися дощем» С. Талан)... Для більшості творів майданно-воєнної тематики характерним є тяжіння до документалізму, оскільки авторки почасти були активними учасницями цих подій і тісно комунікували зі свідками, займалися волонтерством. «Прикметним і спільним для усіх творів про російсько-українську війну на сході України є також відкритий фінал. Бойові дії на Донбасі тривають і хочеться вірити у щасливий the end цієї історії і для України, і для нових героїв української воєнної прози» [4, с. 89].

РОЗДІЛ II. КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТВОРІВ НОВІТНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ОПОРУ В КОНТЕКСТІ ФЕМІННОГО НАРАТИВУ

2.1. Критичний аналіз роману О. Стяжкіної «Смерть лева Сесіла мала сенс» у контексті фемінного нарративу

2.1.1. Ідейно-композиційні особливості роману О. Стяжкіної, прийом зміни мови викладу

Ідея проживання травми народу на прикладі більш як десяти персонажів лежить в основі роману. Характер нарративу свідчить про спробу Олени Стяжкіної перейти з виміру суб'єктивного до інтерсуб'єктивного та поєднати їх [12]. Письменниця узагальнює, підсумовує та робить висновки з історій вустами персонажів, вносить есеїстичні ноти, аби поглибити рефлексивність оповіді. Вона акцентує увагу на крихкій структурі життя та особистості як такої. Герої роману проживають справжній душевний біль у різні періоди, єдиний шанс на забуття – це зустріч на річницях зіткнення їхніх життів. Вони живуть ніби в обмеженому просторі та часі, не здатні споглядати у далеке минуле, або майбутнє. Ці люди завмерли, як і все тогочасне українське суспільство, аж допоки в певний момент не прокинулись і мали визначити ким є для самих себе в умовах війни.

Персонажі роману «Смерть лева Сесіла мала сенс» утворюють спільноту з типовими, попри різнобарвність життя, характерами та звичками. Їх історії саме тому такі душевні, що окреслюють світовідчуття мешканців Донецька й інших регіонів України. На такому прикладі зрозуміло, який спектр вибору мали українці, коли розпочалася війна. Прикметним є те, що Олена Стяжкіна майже не зважає на кровну єдність персонажів. Вирішальну роль для авторки відіграє вибір ідентичності кожного, їхні моральні вчинки та боротьба. Ця дивно утворена сув'язь героїв існує автономно: вони тримаються купи навіть розуміючи, що причин для цього майже не лишилось, згадують одне про одного та відверто сумують, радіють, сваряться, але ніколи не покидають у біді. «Історії долі її персонажів схожі на

потічки, які навряд чи змогли би коли-небудь злитися в одну ріку, але можуть поєднуватися у химерне павутиння, пронизувати ландшафти й утворювати сітку підземних вод або жити води земні та надземні» [12].

Фактором, що поєднує долі героїв, виступає народження дітей в один день, у цьому виявляється ментальність українців: вони цінують спільні емоційні злети та прагнуть єдності у скрутні часи. Іронічно, що «родина» тримається завдяки німцю та, згодом, дитині, народженій у вільній країні. Образи старого Фінка та маленької Діни архетипово символізують єдність неоднозначного минулого всієї Європи та світлого майбутнього нової генерації українців. Родове дерево, що його намалювала дівчинка, свідчить про незнищений зв'язок кількох поколінь, що поєдналися заради майбутнього.

У творі виявляється композиційна симетричність назв розділів. Авторка співвідносить тексти, присвячені подіям до 2000 року, з тими, що описують пізніший час. Таким чином можна помітити тенденцію розвитку персонажа, зміну фокусу його діяльності та навіть вловити настроєвість розділу. До прикладу, назва «Ернест. Донецьк. Мультфільми» регламентує безтурботне дитинство, вказує на місце дії та налаштовує на жваву теплу історію. Опозицією стала дуже схожа назва: «Ернест. Гойдалка. Окупація», – тут усе ще дитинство, проте зовсім інше – дитинство його доньки, яке проходить не на рідних вулицях Донецька, а деінде. Назва міста зникає так само, як і його душевність, що знітилася під окупацією, залишившись тільки в дитячих спогадах Ернеста. [12]

Олена Стяжкіна зобразила більш як півстоліття історій людей, долі яких поєдналися в Донецькому пологовому будинку і вже ніколи не йшли порізно. Твір має нелінійну структуру оповіді, тож персонажі розкриваються шляхом нанизування історій їхнього життя, що сталися до та після першої спільної пригоди. За словами письменниці, такий прийом ужитий навмисне. Демонстрація композиційного розколу твору апелює до поруйнованого життя героїв. Письменниця ніби намагається зібрати до купи його уламки, щоб зрозуміти причину

внутрішньої катастрофи та знайти шлях до її вирішення. Олена Стяжкіна стає своєрідним психологом, що допомагає усвідомити травму та прожити її. При тому, що рефлексій як таких у творі майже нема, історії героїв створюють атмосферу того, що ми також усе проживаємо, проте з привілеєм стороннього спостерігача. Отже, можемо рефлексувати без допомоги авторки.

Письменниця свідомо створила двомовний твір, лексичні переходи в якому позначають окремих культурно-емоційний пласт. Мова постає в романі кодом ідентичності, символом чогось рідного/чужого. Закономірним є те, що все починається російською. Головні герої зростали у такому середовищі, народилися в республіці, де насаджувалось вивчення саме цієї мови. Незважаючи на такі передумови, у їхньому мовленні навіть тоді помітні якісь вкраплення особливого діалекту, ті ж історії про Бабу з непригаманним для російської мови наголосом...

Через те, що оповідь ведеться нелінійно, неможливо побачити чітку межу переходу персонажів на державну мову. Вони часом уживають приказки українською, або змінюють мови разом з емоційним посилом, як психологічний код. Рідна мова стає для персонажів пристанищем у скрутні часи, коли здається, що світ руйнується на очах. Показовою є розмова дитини, що вивчала українську все життя, та її російськомовних батьків. Вони буквально говорять різними мовами, тому це унаочнення глобального непорозуміння в родині.

Події пореволюційного та воєнного часу наклали на мовлення нову функцію – ідентифікаційну. Україномовні автоматично почали сприйматись, як свої, ті, що не несуть небезпеки. Олена Стяжкіна сама прожила це, тож відобразила психологічну деталь у романі: «У мене є історія: коли ми виїжджали [з Донбасу – ред.], я подумала: “Якщо нас зараз наздожене ракета, то як нам дізнатись, що ми вдома, коли прийдемо до тям?”». Скоріш за все, якщо лікар чи людина, яка відкриє нам очі, звернеться до нас українською, то ми точно у безпеці, правда?» [37]

Персонажі роману «Смерть лева Сесіла мала сенс» зазнали різного виду трансформацій, проживаючи знайомі для кожного українця етапи. Всі образи

складають цілісну картину суспільства Донеччини часів після окупації. Вони зробили свідомий, чи несвідомий вибір: боротися, чи поїхати, визнати своє коріння, чи продовжити жити ілюзіями... Незмінним фактом є те, що кожен із героїв так, чи так зрозумів, що Батьківщина – це єдине місце, де вони Свої. Не всі виявилися патріотами, зрештою, дехто ніколи ним не був, проте мова стала визначальним фактором самоідентифікації для кожного, хто прагне зватися українцем.

2.1.2. Культурно-історичний контекст у романі «Смерть лева Сесіла мала сенс»

У романі Олена Стяжкіна намагалася описати національну травму, що її знецінює українське суспільство, зважаючи на більш трагічні сторінки історії, як от Голодомор, або світова війна. Свідомість кількох поколінь намагається заблокувати факт того, що пізньорадянські роки та агресія Росії в період після відновлення незалежності наклали негативний відбиток на життя українців. Саме тому точкою відліку стає рік Чорнобильської катастрофи, коли імперська система почала руйнуватись, але не відпускала громадян з-під безглузлого контролю [20].

Географічний простір роману сконцентований на Сході України, є частини, присвячені Києву та Німеччині. Донеччина постає автентичною, Олена Стяжкіна перетворює на текст власний досвід і поширює тематику Сходу в літературі. Яскраво ця тема оприявлена також у творчості Сергія Жадана, проте у випадку роману «Смерть лева Сесіла мала сенс» ми бачимо Донбас із погляду жінки. Авторка описала побутові деталі мешканців обласного центру та околиць, міські легенди, мову та колорит. Зображення життя людей у дев'яностих роках унаочнює ті особливості хаотичного функціонування країни, які відчули на собі в той час усі громадяни. Там і типові мультфільми про бурундуків, і проблеми з нерухомістю, й привезені здалеку панчохи, що їх ніде не можна було купити.

Революції та війна на Сході згадуються доволі побіжно, адже кожен українець зрозуміє, про що йдеться, та накладе на текст пласт особистої історичної пам'яті.

Ці події твору позначені новим зламом – у мові. Стає очевидною ментальна приналежність героїв до якоїсь зі сторін міжнаціонального конфлікту, ідентифікація ворога відбувається за його мовленням. Врешті, війна виявляє в людях найпотемніше, а воно не завжди є позитивним для суспільства. Тут помітний конфлікт батьків і їхніх дітей, що були виховані в суворих реаліях і звикли боротися за свободу та справедливість.

На фоні цього бачимо, хто лишається в Донецьку до останнього з надією зберегти дорогі для пам'яті речі (у розділі «Ернест. Гойдалка. Окупація»), а хто йде боротися, бо відчуває, ніби готувався до цього все життя (розділ «Марія. Відпустка й трохи до неї. 2015-2016»). Олена Стяжкіна зобразила розлогу картину варіантів людських дій у випадку війни. Насправді жоден вибір не можна вважати хибним, оскільки кожен вчинив так, як міг, щоб його травма не стала фатальною. Дерево, що намалювала Діна, підводить ризику та дає надію, що всі ці люди, так дивно зведені долею, ще колись зустрінуться. Помітно, що самій авторці шкода було прощатися зі своїми героями. Апелюючи до почуттів родичів зниклих безвісти людей, вона лишає зображення Тельми на дереві без жовтої фарби, отже, вірить, що вона все ще не приєдналася до світу Бабі та Шубіна.

Ці персонажі є частиною містичного наповнення роману, героями міських легенд, що їх жителі знають із дитинства. Шубін – це привид шахтаря, що себто рятує шахтарів від лиха, а Баба – типова капосна бабця, що нею лякають дітей, аби вони швидше засинали. Насправді вони набагато більше, аніж легенди. Це ті псевдоістоти, до яких звертаються герої у найтемніші для себе часи. Вони завжди заклопотані та стають провідниками між світом живих і мертвих. Завдяки розмовам із Бабою, персонажі проживають травму, рефлексують, відволікаються від проблем: «Баба й Шубін — печальні дива. Дива останнього шансу, останнього стрибка, яким можна подолати темряву, але не завжди виходить. Вони не підпалювачі, це Баба так, з розпачу й іноді. Вони пожежники стихійного лиха. Варта, яку декому не почути, а декому не зрозуміти...» [33, с. 141]

2.1.3. Реалізація фемінного нарративу на прикладі персонажок роману

Передусім варто означити специфіку нового героя сучасної воєнної прози. Письменники змальовують переважно сильну вольову особистість, що йде проти системи, або з недовірою ставиться до усталеного пострадянського порядку. Більшість центральних персонажів творів про російсько-українську війну за сюжетом були активними учасниками Революції гідності. Події змальовані в локусі різних міст України, як от у творі «Доця» Тамари Горіха-Зерня, персонажка Ельф брала участь у донецькому Майдані [7]. Текстова канва реалізує розвиток цих героїв, кристалізацію їхньої громадянської позиції. Для більшості з них саме Революція гідності стає межевою ситуацією, де приймається подальше рішення повернутися на малу Батьківщину на Схід, щоб захищати державні засади. [5, 15]

Фемінний нарратив у романі «Смерть лева Сесіла мала сенс» характеризується багатогранністю. Авторка зобразила історії різних за соціальним статусом та долею жінок. Усі вони репрезентують певний суспільний злам на фоні масштабних історичних подій в Україні. «Сучасний жіночий воєнний роман відмовляється від фабульного елемента народження дітей заради символічної перемоги» [13, с. 25]. Так у творі ми не бачимо тотального акценту на повоєнному материнстві, більшість центральних персонажок хоч і мають дітей (фактично, це те, що поєднало їх з самого початку), проте втілюють повноцінні сюжети з нарративом про конкретну вольову особистість.

Найбільш прикметною в нашому дослідженні є постать героїні на ім'я Марія Лішке. У її історії втілене подолання віктимності жіночого образу. Це персонажка, заради якої, здається, створений увесь твір, адже думки про війну й потрібні навички в Марії з'являються задовго до справжнього українсько-російського конфлікту: «Чомусь, знаєш, завжди міряла життя від війни. Завжди знала. Не помилилась» [33, с. 212]. Драматургія її образу вибудована довкола стереотипу про жінку, що любить красу й займається чимось тендітним,

непримітним, порівняно з чоловіком. Для читача ця завіса спадає майже одразу, перед нами людина, що опікується матеріальним станом родини, намагається досконало виконувати все, що випадає на шляху.

В образі Марії Лішке ми бачимо трансформацію фемінного нарративу в новітній літературі. «Розвиток лінії героїнь від працівниць тилу, мешканок окупованих територій до жінки-комбатанта демонструє тривалий шлях, який проходить жіночий воєнний роман у своїй здатності осмислювати досвід війни» [13, с. 25]. Психологічно вона прямує до усвідомлення, устаткування емоцій та особистої позиції, фактично, це все складається у лейтмотив супер-героїні Донбасу: «стріляти без емоцій, без зла, без тремтіння, без помсти. Просто стріляти, ніби там — за кілометр, за два — сидить-летить пластикова тарілка. Без совісті, без мозку і з російським паспортом» [33, с. 210].

Патріотизм і рішучість Марії: «Зрештою, вона сама це обрала. Вона була там, де хотіла бути, билася за це, доводила, що вчитися стріляти треба не тільки на полігонах, що вона — може» [33, с. 210], – контрастують з психологічним портретом персонажки на ім'я Таня Нефьодова/Швець. Її образ, знову ж, типовий: це лікарка, мама, хазяйновита дружина... Випробування межевою ситуацією (війною) вона проходить інакше, за словами авторки, «з неї виліз Чужий» [33, с. 181]. Це стає в цілковиту опозицію до історії Марії та створює наприкінці роману антигероя, типового колаборанта. Таня Нефьодова виявляється підвладною проросійським нарративам і сумує за радянським минулим, навіть рішення її сина піти воювати на боці України не здатне переконати жінку: «Тричі вона зірвала український прапор із сусідської автівки. Двічі — кинула яйцем у колону «бандерівських» велосипедистів. Одного разу шукала збитий російський безпілотник на набережній Кальміусу, сподіваючись, що йому потрібна допомога лікарки. Не знайшла» [33, с. 180].

«Жіночі романи представляють значно ширшу типологію жіночих образів, де жертви і матері (традиційні образи у чоловічих зразках) доповнюються жінками,

які беруть участь у підпіллі, жінками-активістками місцевих громад, жінками-свідками, жінками-комбатантками» [13, с. 25]. Рисами активної сучасної жінки в романі також наділена Гаська. Твір не містить окремих новел, що присвячені цій дівчині, проте в цьому виявляється авторська маска. Можливо, саме тому персонаж Марії Лішке зображений так ідеалізовано й звеличено; за задумом Олени Стіжкіної, це донька-письменниця пише про матір і всіх інших. Інформацію про Гаську ми черпаємо з історій інших персонажів, вона ніби існує над усіма, повторюючи якимось чином долю самої авторки роману, що видає книжки й переходить на українську мову спілкування.

Ангеліна – персонажка, що працює кондитером і втілює концепт жіноцтва, як такого. Її родинна історія спонукає до комунікації між поколіннями жінок, це й бабуся, і сама Ангеліна, і її доньки. Ця жінка змальована у відносно типових обставинах, проте стикається з невимовною трагедією. Вона репрезентує почуття матері, дитина якої зникла безвісти, ми бачимо психологічний злам і глибинне почуття провини за нестачу уваги / недосказані слова / помилки виховання... «У минулому — багато невидимої раніше Тельми. Усі вчора й позавчора й десять років по тому просякнуті нею. В них можна жити довго. Добрі люди кажуть Ангеліні: «Їдь до Діни. Чи забери її сюди. Одна донька — краще, ніж жодної. Бо втрапиш і цю». «Йдіть нахуй, добрі люди, — відповідає Ангеліна подумки й — часто — вголос. — Йдіть нахуй. Не заздріть. У мене — дві. Я чекатиму на них обох стільки, скільки треба» [33, с. 206]

Історія Тельми повертає нас до відомостей про покоління, що виросло в складних життєвих обставинах. У цьому втілений мотив 90-х, що здебільшого в літературі представлений чоловічими образами, як от у романі «12 унцій любові» Сергія Демчука [11]. Тельма – цікава сучасна дівчина, що виросла в добу відкритий кордонів і нормалізації тілесного. Фабула «новел», присвячених Тельмі, зосереджена саме на підліткових проблемах, стосунках із батьками та світом. Ця дівчина перебуває в пошуку своєї ідентичності, досліджує можливості світу й

швидко приймає рішення. Фемінний наратив тут набуває сучасної форми, де дівчина сприймається задалегідь самостійною та вольовою, а не має це доводити. «Безвісти — це не про безсмертя. Це про муки, які ніколи не завершаться, не перейдуть у тугу й смуток» [33, с. 191] Так Олена Стяжкіна накладає на цей портрет ще один психологічний пласт, розкриваючи проблему зниклих безвісти під час війни.

У романі оприявлене дитяче розуміння національної ідентичності: «Діна гнівається. Скаржиться Гасьці на помоскалених родичів». Репліки й опис цієї персонажки вселяють надію та демонструють найвищий еволюційний щабель у свідомості героїв роману. Світогляд цієї дитини кардинально відрізняється від того, який ми бачили на початку твору в описі життя інших персонажів. Це представниця нового покоління, більш свідомого, без розмитих кордонів і казок про «щасливе радянське минуле». Вона стала свідком агресії, зазнала впливу різних культур і моральних засад, а тому викристалізувала новітню українську свідомість. «Діна мовчить і суворо завершує свою щотижневу промову: «А з русскою частиною нашої родини я поки говорити не хочу. Карантин». [33, с. 230].

2.2. Дослідження фемінного наративу на матеріалі книжки спогадів «Дівчата зрізають коси» Є. Подобної

У книжці спогадів «Дівчата зрізають коси» зібрані реальні історії жінок, що стали волонтерками, добровольцями, або вже й військовослужбовцями в період з 2014 до 2018 року. Фактично, це саме ті жінки, уособленням яких є деякі персонажі в романі Олени Стяжкіної. Проте тут вони більш брутальні, без художніх прикрас та сюжетних надбудов. Це психологічно важливі історії про жінок у, так званому, чоловічому світі. Розповідь Юлії Матвієнко (Білка) та ще кількох оповідачок перегукується з розділами роману «Смерть лева Сесіла мала сенс» про Марію Лішке. Бути снайперкою (на тому етапі російсько-українського протистояння) – це увійти до цілковито чоловічого світу й витерпіти купу насмішок, сумнівів

побратимів, недовіри суспільства... Жінки-комбатантки мали доводити свою компетентність і демонструвати екстраординарні вчинки, аби втриматись на позиції. Саме тому, завдяки тренуванням і наполегливості жінок в українській армії 2014-2022 років, зараз можна прослідкувати тенденцію, що вони вміють воювати навіть краще за чоловіків, коли мова йде про витривалість і точність у роботі: «Якщо чоловік видихся – йому треба час відновитися, заспокоїтись, відпочити. Якщо жінка – у неї незбагненним чином відкривається друге дихання. Це якась загадка природи, але це так. Ми насправді багато чого можемо» [24].

Безліч історій у «Дівчата зрізають коси» акцентують увагу на подоланні віктимного нарративу, або радше його трансформації. Відбувся ментальний перехід у чоловічій рецепції воюючої жінки від «ми маємо її оберігати» до «вона може воювати на рівні». Так акценти літератури періоду радянщини про жінку-плакальницю змістилися й дозволили модерному фемінізмові увійти не тільки в контекст реального життя, а й у літературу. Змалювання прикладів жінок-добровольців поглиблює суспільне усвідомлення про те, що воюють не тільки чоловіки. Євгенія Подобна стверджує: «Загалом дуже важливо фіксувати історії людей, тому що за кожною перемогою, за кожною поразкою, за кожним відвойованим метром землі стоять конкретні люди, що мають конкретні імена. Це елементарний прояв справедливості й чесності – принаймні спробувати зафіксувати їх: імена й історії, які стоять за ними» [16]. В українських медіа донедавна замовчувались масштаби жіноцтва в національному війську, натомість уживалися лише лексеми «наші хлопці», «воїни»... За військовим статутом, в армії фемінітивів не існує, а це значно погіршує суспільне сприйняття дійсності.

Героїні книжки-спогадів також поділилися досвідом проживання тяжких психологічних моментів. У тексті вони визнають, що довше, ніж чоловіки, адаптуються до напружених бойових ситуацій. У цьому полягає мета фемінного нарративу, адже читач має змогу побачити, як проживає ситуації людина, поведінка та стан якої мало досліджені в середовищі бойових дій. Описані способи боротьби

зі страхом, чи стресом, сприятимуть подальшим змінам у роботі психологів, інструкторів і журналістів, що працюють із жінками-військовими. Зі спогадів у книжці можна навіть вималювати маршрут того, як стати воїтелькою, адже більшість учасниць проекту кажуть, що починали свій шлях із волонтерства, чи курсів тактичної медицини. Це має вселити думку про те, що героїчні вчинки починаються з маленьких кроків і потім примножуються.

«Наша пам'ять схильна стирати найтравматичніші спогади. Іноді люди навмисне відмовляються розповідати про пережите, щоб уникнути ретравматизації, болю» [16] – саме тому письмова фіксація свідчень очевидців украй важлива. Книжки-спогадів можуть стати інструментом історичної контрпропаганди. Концентрація на фемінному дискурсі в «Дівчата зрізають коси» демонструє прагнення до рівності в розумінні психології військових. Історії жінок унікальні в тому, що є неочікуваними для читача в такій кількості. Факт того, що з них вдалося зібрати книжку, має регламентувати в свідомості реципієнта поняття норми. Норми того, що жінок на війні багато й вони можуть бути (і дуже часто є) сильними вольовими особистостями; того, що психологічно вони мають інші потреби; того, що героїв потрібно пам'ятати за іменами, а не цифрами й загальними іменниками.

ТВОРЧА ЧАСТИНА

Мій Лютий

Люда. За дві стіни.

У гримерці завжди повно дивних старих речей. Давно забуті олівці для брів, що колись закотилися під шафу, стільці з потрісканими сидіннями, картини невідомих художників, паперові сніжинки на вікнах... У моїй пашіло цитринами. Навіть зараз, коли заквітчані дерева колихалися в присмерку весняного вечора. Рипнули двері, «готовність 3 хвилини»... Останній погляд у дзеркало. Музика, завіса, світло. Овації? Оплески? Хоч тихий захват?! Порожнеча... І тиша, ніби у труні. Вочевидь, на розстріл мого таланту ніхто не прийшов... Як добре, що це був сон.

***

Переривчасте «АААА-АААА-АААА-ААА...» розітнуло гомін натовпу, що наче повинь прибував на станцію. Я вдихала металічно-кислий запах в перервах між потугами, втискалася потилицею в кахлі, що мали б заспокоювати прохолодою, проте зараз стали гарячі, немов пательня. Сестра тримала руку, щось бубоніла про «Все буде добре...» Яке в біса «добре», коли я в метро лежу майже на підлозі, вдостоєна приватності у вигляді повішеного простирадла, ще й з живота наче збирається вилізти куля для боулінгу!?

— Я більше не витримаю! Ааааа, господи, за що мені це!

— Людочко, ще трохи, ти в мене сильна, давай! — не вгавала Софія, хоч на п'ятій годині пологів її голос вже охрип і не був таким переконливим.

Радше я повернулася б у власний ілюзорний кошмар. Як добре, що то був сон? Ха-хах... Бачити би кожна ніч такі сни... У них тихо, весна. І немає Росії.

Дванадцять годин... Дванадцять, щоб його, годин і я нарешті мама... Пробач мені, крихітко, все повинно бути зовсім інакше. Ми з тобою мали валятись на

зручному ліжечку-трансформері, оточені піклуванням усміхнених лікарів і медсестер. Вони й не таке зробили б за наші з татком гроші... На виписку приїхала б твоя бабуся, а Софійка, ой, тепер тітка Софія... вона мала би привід не піти на пари. Ти, моя намистинко, лежала б як принцеса на м'яких подушках і пахла щастям...

Щоб усі ті мерзенні скоти повиздыхали! Ненавиджу! Ненавиджу...

— Зімой раділась ваша дівчачка, халоднай будет к людям значіт, — перервала мої внутрішні поневіряння якась підстаркувата жіночка. Холодною, холодною... Аби не голодною!

— Ви ще скажіть, що показувати до хрещення не можна чужим, її тут пів Києва чуло й бачило... Я оно восени народилась, а теплою, як бачите, не фонтаную.

Це був одномоментний викид страху, розчарування й люті. Люті на цей день, кахлі, нетактовних людей, ракети, що не дають дитині спати, на Софію, що кудись поділась, на саму себе, бо привела Надійку в такий жорстокий і несправедливий світ. Надійку? Так хотів Сашко.

У нас була ця типова суперечка щодо імені майбутньої дитини. Зрештою, так і не зійшлися на остаточному варіанті... Думали, побачимо її личко й буде ясно. Пам'ятаю свої «Хто так дітей називає?!», «...ти бачив хоч одну маленьку дівчинку Надійку?!» Зараз чомусь не хочеться ляяти його за цю ідею... Тепер вона для мене не просто Надя, а Надія на майбутнє, надія хоч на щось, як би банально це не було.

— Та й не можу я дозволити собі так проігнорувати бажання твого татка, правда, доню? Як же солодко ти спиш... Хотіла б я мати такий спокій, — і жодного страху перед світом, що колись поглине, вчепиться пазурами й лякатиме щоночі видіннями минулих жахів.

Надвечір повернулася Софійка. В перервах між тривогами вона встигла дістатись квартири, прихопити деякі речі та їжу, притягла навіть дитячий візочок. Після огляду лікарів і ще кількох днів у лікарні, вирішили йти додому. Вибухи не

вщухали та нам остогидло це затхле повітря, сон на підлозі, роздратовані люди... Дитині треба вмиватись. Мамі треба спати. Софійці... Софійці теж щось треба.

— А пам'ятаєш мою першу машину? — таке питання я видала Софії, коли ми штовхали візочок пандусом до під'їзду. Хоча як вона пам'ятатиме, якщо ходила в той час під стіл пішки?! Ну, хоч вивела її трохи з фрустрації...

— Колись я отак штовхала свого запорожця на пагорб, бо він заглох на півдорозі, ще в Маріку, пам'ятаєш, отам, де був поворот до нашого улюбленого магазину з морозивом?

— То це тому запізнилася тоді на мій Перший дзвоник? А мама казала, ти просто завжди в школу запізнювалася, от і до мене не встигла вчасно...

— Не без того! Але звинувачую запорожця, нехай це буде моє виправдання, а то нанесла дитині травму. Я ж спокутувала цей гріх подивившись потім разів сто відео, де ти тарабанила тим дзвоником на плечі в старшокласника. Ох і дісталось ж тоді його вухам... А моїм...

Хлопець, що їхав з нами в ліфті тихенько погигикав з цієї розмови, такої далекої від сьогоднішнього, де було тільки мариупольське сонце й улюблений магазин з морозивом, а перше вересня святкували урочисто на подвір'ї, де дитячі обличчя стирчали в довжелезному букеті.

У ті дні в Києві було складно знайти продукти. Сашко за тиждень до двадцять четвертого встиг облаштувати в квартирі комору з водою та їжею, що не псується. Хоч як я вмовляла його не панікувати, сама була рада, що він цим тоді зайнявся. Ніяка то була не паніка... Мій затьмарений ендорфіном, «цілковито вагітний» мозок відмовлявся вірити в жахастики про війну в Києві.

— Твій татко дуже розумний, так, Надійко? Он скільки підгузків нам закупив!

Поставили ліжечко за дві стіни від вікон, хоча я не вірю, що колись буду готова покласти дитину окремо від себе. Раніше не розуміла, чому батьки так побиваються над своїми малюками, не дають їм самотійно вивчати світ... Без Надійки в руках, я бачу, як довкола трусяться стіни, а люстра у вітальні постійно

падає, ніби втрапивши у просторову петлю, ножі лежать занадто близько до краю, сонце прожарює тканину крісла, а звук води у ванній стає дедалі голосніший...

Вона така дивовижно спокійна. Коли заходимо в укриття під час тривоги з Надійкою на руках, люди налякані. Зовсім не через гул сирени, чи вибухи; до них ми звикли за кілька днів. Їм страшно, що наступні кілька годин пройдуть під соусом із дитячого плачу та витребеньок. А вона лежить собі, дригає ніжками та рученятами, мабуть, думає: «Оце нервова мені матуся попалася... Що ж буде, коли я стану завеликою для її ліжка?..»

В останній день лютого я нарешті почула його голос.

— Людо, привіт, люба, ви як? Усі цілі?

Софія. «Кіно» і трохи після.

Напередодні в університеті знову оголосили карантин. Тепер трохи довше спатиму. Допоки Люда відмовляла Сашка складати всю гору запасів у комору, я слухала онлайн-лекцію про види генетичних аномалій.

— Сашо, тобі що дісталось удвічі більше хромосом контролю? Нащо нам ці гори запасів, усе минеться...

— Серед нас двох у тебе зараз хромосом найбільше, може варто їх пригостити чимось смачненьким? — Сашко ставив ще один пакет до комори, проте зупинився на хвилину й дістав звідти великий стиглий манго, — Пам'ятаєш, колись ти порівнювала розмір дитини з фруктами, ось яка вона була.

— Та ця фруктеса щось штовхається, мабуть, треба присісти...

Того вечора я пішла в кіно. Блакитні джинси, розширені до низу, кофтинка зеленого кольору, що дуже пасувала до очей. На останок глянула в дзеркало, заправила пасмо русявого волосся за вухо й просочилась у двері, щоб Люда з чоловіком не встигли кинути ніякого жарту. Вони чули скільки разів я перевдягалася, шукаючи щось неочевидно-особливе. Цю подію дуже хотілося

назвати просто «кіно» і лише десь пошепки «побачення», так тихо, щоб почула лише я вчорашня, що ніяк не могла наважитися запросити Його кудись.

— У тебе є план, якщо вони все ж нападуть? — тоді це було дуже популярне питання, щоб підтримати розмову.

— Я не вірю, що вони настільки довбонуті, — він випалив, сміючись і поклав руку мені на плече, — в мене тільки документи в папку складені, але то на випадок усіх світових катастроф...

Тієї години в метро було майже безлюдно, ми попрощалися і наостанок я ледь стрималась, щоб не помахати йому з вікна вагону, треба лишати шлейф загадковості, еге ж? Погляд ковзав стінами, поміж оголошень, по карті гілок метрополітену, людських зимових куртках, що зливались у масу сірості й штучного хутра. Повсюдно майоріли червоні й жовті квадратики «Предлагаем работу студентам и пенсионерам, дорого». Завтра з'ясується, що це російські дрг наводили паніку й розбрат, збираючи дані вразливих категорій суспільства. Та зараз я просто щаслива. Втоплена та стривожена, проте щаслива їду додому, згадуючи кожен момент цього «кіно» і трохи після...

До моєї кімнати сон вирішив не заходити, подушка вже була неприємно тепла від постійних перевертань, а з голови ніяк не виходила обідня розмова з мамою.

— Доню, я думаю, вони підуть на нас. Вчора цей путінський виступ не міг бути кінцем... Давай може ти з Києва поїдеш? Людї теж скажи, в тьоті Лариси вільна квартира стоїть, то може жити там, як разом їй не хочеться, морське повітря буде корисне, зараз все одно відпустка від театру.

— Мам, тут Сашко й так заготував усього на випадок ядерної війни, давай хоч ти не будеш панікувати. Краще розкажи, що там наша маріупольська ялинка, ще стоїть, чи знову перекинулась?

— Соню... Ти хоч нікому не розказуєш цю ганьбу? Оце прославили місто... А такий бюджет заклали! Та що ти мені зуби заговорюєш?! У вас усе є? Аптечку наповнили, готівку зняли? Коли там Людї в пологовий?

— Тетяно Сергіївно! — так я зверталася до мами, коли хотіла довести, що вже доросла й сама знаю, як чинити, — Ми якось розберемось по ситуації, якщо все-таки щось станеться. Може ти краще Сашку подзвониш? Він устигне й тебе проінструктувати...

Я була дорослою. Принаймні, за паспортом. Принаймні, мені хотілося скидатися на таку. Сама ж мала страхи й сумніви про те, як жити, якщо війна знову прийде в наш дім, як не втратити голову від кожної новини про звернення Путіна щодо ДНР і ЛНР і головне: як написати контрольну роботу про генетичні аномалії.

— Софійко, вставай, почалося.

— Га? Що почалося?

— Почалося. — Сашко не мав часу пояснювати, а може підсвідомо відтягував реальність, наче чекав, що вона передумає, розчиниться в нічній тиші й полетить назад за північно-східний кордон.

Ми вісім років училися називати війну війною, а росіян росіянами. Сьогодні вчимося з початку. Прийшли «вони», «покидьки», «свинособаки», «підараси» та сталося «щось», «оце», «цей кошмар», власне, «те, що сталося», ними керує «божевільний дід», «ідіот» і «карлик», а наші воїни їдуть «туди». Ми грали в ці ребуси, вигадуючи правила на ходу, щоб не зламати власну психіку. Та зараз цього було замало. Зараз ракета з написом «Привет из Саратова» руйнує пологовий будинок, де народилися ми з Людою, а танкіст із Тюмені цілиться в Сашкових побратимів десь біля Харкова. Ми вісім років училися називати війну війною, а росіян росіянами. Зараз нарешті навчилися.

Сашко вдягнув піксель, ще раз повторив нам із Людою всі інструкції та поїхав. Наступні години минули в новинному тумані, скрізь була паніка, лунали перші, ледь чутні сирени, цвірінькали ранкові пташки. Весь світ здався цілковитим безладом і сном, від якого немає пробудження.

— Давай хоч поснідаємо, — коли Люда хвилювалась, вона говорила, як мама, це був копінг механізм (так нам розповідали на парах психології). — може варто скласти сумку для пологового? Ти поїдеш зі мною, раптом почнеться?

— Сашко наче все зібрав, можеш не хвилюватись, поїдемо разом, спокійненько. Тепер, мабуть, на карантин всім буде байдуже, то мене пустять із тобою.

Вже за кілька годин ми спустилися в метро, на мені блакитні джинси, розширені до низу, кофтинка зеленого кольору, що дуже пасувала до очей, у дзеркало глянути не встигла. Лікарі приїхали приймати пологи на місці, бо лікарні були переповнені, а дороги тонули в заторах. Тепер ми з Людою не самі, маємо Надію! Контрольну відмінили, а вчорашній компаньйон із «кіно» написав «Як ти?» Якщо коли-небудь науковці зберуться полічити, скільки разів це питання звучало в світі за останні десять років, то на позначці «Лютий 2022», мабуть, буде абсолютний рекорд. Поки сестра кілька днів була в лікарні після пологів, я поїхала до Нью-Йорка на факультет робити Бандера-смузі. Там усі були зайняті, плели сітки, збирали їжу й павербанки, обдзвонювали студентів із окупованих регіонів, шукали теплі речі й забивали вікна. Мене Він привів на курси парамедиків і це було спасіння, тепер є чим голову зайняти, контрольну ж відмінили. Кажуть, за кілька тижнів навчання можна буде їхати до військових працювати. Я поїду. Бо хочу. Бо це моє місце й тут я потрібна. Тільки Люді краще поки не казати.

Тетяна Сергіївна. День почався з марафону.

Сьогодні дзвонила Ларисі. Ми були шкільними подругами, якщо достатньо сильно перехилитися у вікно балкону, то взимку можна побачити її вікно за опалою вишнею. Зараз в Італії вже розпускаються дерева, вона надсилає мені всі фото кліматичних аномалій, а я їй – квіти з нашого дворового полісаднику, коли настає весна, чи літо.

— Слухай, Таню, в тебе нікому не потрібна квартира зараз? Бо моя стоїть пуста, може, хай би хто жив, квіти поливав та нормальний стан підтримував... Навіть без грошей нехай, аби знайомі люди.

— Я попитаю, може дівчата мої приїдуть погостюють, бо зі мною їм вже тісно жити, — мені не хотілося нічого міняти в колишній кімнаті дітей, бо так вони ніби досі вдома, — Людочці буде якось не комільфо вилазити на двоповерхове ліжко в її положенні...

На подвір'ї вирувало життя, діти бігали, розбиваючи лід на калюжах, а бабці сиділи закутані біля під'їзду, сперечаючись про пенсійну реформу. Для мене день почався з марафону: закупила крупи, ліки, воду, сірники, обійшла ринок і занесла документи на роботу, вибила килими на морозному повітрі й почитала новини. «Авторитетні американські джерела стверджують, що наступу Росії не буде». Що ж, піду, мабуть, ще й батарейки для ліхтарика куплю. Батарейки гріли немов востаннє, хотілося відкрити вікна та Софійка по телефону заборонила, кому треба хвора мама.

Вона, як зазвичай, пручається, хоче бути дорослою, не дарма я виростила дочок з характером. Вони вже бачили війну. Коли до нас прийшли в чотирнадцятому році, було страшно, а зараз всі діємо просто по інструкції. Спочатку безпека своя, потім ближніх, ресурси тримаємо в фокусі, діємо з холодним розумом. Останні кілька років української в місті побільшало. Навіть зараз під вікнами один хлопчина нею спілкується, інші підхоплюють, він у дворі авторитет, футболіст. У нас усі перейшли за Людою, вона грала в театрі й поступово в репертуарі більшало україномовних вистав. Декому діти вітрянку додому приносять, а нам – мову. Софійка швидко перескочила, почали й мене долучати, знайшли підхід через книжки. В нас так прижилося вечірнє читання вголос, що тепер я часто сама до себе говорю, коли вдома нікого більше немає.

Марафон добігав кінця й ніч була по-особливому темною та зловісною, як перед буревієм. Було дуже жарко. Уві сні я бачила, як Софійка стрибає, ламаючи кригу на калюжах, а потім провалюється у прірву й летить, наче Аліса до кролячої

нори. За мить до її падіння, я стрепенулася й почула телефонний рингтон і голос Людочки.

— Мамо, ти як? Прокидайся, почалося. У вас поки тихо?

За годину тихо вже не було. На місто сунули ворожі колони, а сирени не змовкали. У березні мені стало холодно.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження було сформульоване визначення поняття літератури опору: це сукупність літературно-мистецьких творів про суспільний опір і таких, що є демонстрацією соціально-політичної діяльності, спрямованої на спротив домінуючим ідеологіям. Сучасний український національний опір був змальований у літературі відповідно до соціально-політичних зрушень та подій, що можна окреслити періодом від Чорнобильської катастрофи до сьогодення.

З'ясовано, що прикметною особливістю новітніх творів є радикальне переосмислення радянських цінностей. Якщо раніше літературі була притаманна політична заангажованість, то новітні українські письменники зменшили концентрацію патріотичного та морального пафосу, звернулися до естетизму в творчості. Відбулася нормалізація рефлексивності оповіді, аналізу та критики суспільних процесів. Після відновлення незалежності, українська література також наповнилася актуальними темами, де Чорнобильська й світова апокаліптичність набула нового значення, з'явився доступ до тем насильства, гендеру, фемінізму... Дослідження мовного наповнення показало, що діалектичний вимір творів сучасних письменників дедалі збагачується й стає засобом типізації персонажів. Літератори розвивають методи міжлексичного діалогу в тексті й концептуалізують його значення, застосовуючи прийом зміни мови викладу.

Ми дійшли висновку, що фемінний наратив постав на прагненні жінок писати суб'єктивно, а не бути об'єктом творів письменників-чоловіків. У контексті літератури опору концепція особистості жінки виявляється як на сюжетному рівні, так і на ідейно-тематичному й образному. Це явище змалювання життя в умовах війни, де є палітра жіночих психічних відчуттів, моральних поглядів і реакцій на події. Для більшості творів майданно-воєнної тематики характерним є тяжіння до документалізму, оскільки авторки почасти були активними учасницями цих подій і тісно комунікували зі свідками. Поряд із традиційними типами гендерних рольових

моделей: медсестри, вчительки, матері, дружини, феміністки, – з'являється образ жінки-військовослужбовця.

На прикладі роману «Смерть лева Сесіла мала сенс» Олени Стяжкіної та книжки спогадів «Дівчата зрізають коси» Євгенії Подобної, ми простежили реалізацію фемінного нарративу в літературі про суспільний опір. Авторки зобразили історії різних за соціальним статусом та долею жінок. Усі вони репрезентують певний суспільний злам на фоні масштабних історичних подій в Україні. В роботі оприявлено подолання віктимності в образі жінки, психологічна типізація персонажів і спектр жіноцтва в літературі.

З'ясовано, що Олена Стяжкіна зобразила жіночих персонажів у різних станах і з часто протилежним життєвим шляхом: хтось стає антагоністом, хтось є голосом нового покоління, хтось зникає безвісти... Художня текстова рамка та єдність історій за сюжетом спонукають до осмислення дійсності в локусі Сходу. Натомість Євгенія Подобна концентрує увагу на реальних особистостях, закликає знати імена героїв і не дегуманізувати війну. В її книжці спогадів оповідачками є жінки з потужними історіями й межовими ситуаціями. Ми вважаємо, що таким чином письменниця готує читацьку спільноту до дій, показує шлях сильних особистостей у непрості часи, робить це дуже відверто й психологічно наповнено так, що виникає читацький самоаналіз і спорідненість із героїнями книжки.

Загалом, новітня література опору характеризується багатожанровістю й широким спектром зображення дійсності. Варто розробляти цю тему й поглиблювати знання про методи сучасних письменників, їхні психологічні пошуки та багатоміття образів. Щодо фемінного нарративу, то новітня література переймає надбання західних дослідників, вписуючись у світовий контекст. Кристалізація жінки-комбатантки в літературі торує шлях для нових досліджень у галузі феміністичної критики. Це унікальне світове явище, де ми прослідковуємо втілення жіночих персонажів, що репрезентують реальне сьогодення, а отже творять сучасний український міф.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белімова Т. Образ повстанця в сучасному українському історичному романі (В. Шкляр «Чорний Ворон. Залишенець», А. Кокотюха «Справа отамана Зеленого. Українські хроніки 1919 р.») // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті академіка Леоніда Булаховського: Збірник наукових праць. Випуск 27. Київ: «Освіта України». 2015. С. 250 – 257.
2. Белімова Т. Художні твори про російсько-українську війну: жанровий вимір // Літературознавчі студії: зб. наук. праць. Вип. 47. – Київ: ВП «Київський університет». 2015. С. 21–27.
3. Гавва С. Суржик: діалект, чи проблема мови. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/fil/29may2019/1.pdf>.
4. Герасименко Н. Історія з жіночим обличчям (огляд романів українських письменниць про події Революції Гідності та війну на Сході України). Проблеми сучасного літературознавства. 2019. Вип. 29. С. 79–94.
5. Герасименко Н. Новий герой сучасної воєнної прози (на матеріалі книжок про Майдан та війну на Донбасі). Слово і Час. 2020. 2 (710). С. 55–67.
6. Гнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність. Київ: Критика — 2005. С. 105.
7. Горіха Зерня Т. Доця. Київ: Білка, 2019. 284 с.
8. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. Київ. Критика. 2005.
9. Гундорова Т. Пост-Чорнобиль: катастрофічний симптом // Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми. Київ, 2012. С. 383 – 456.
10. Даниленко В. Лісоруб у пустелі: письменник і літературний процес. Київ: Академвидав. 2008. С. 7.
11. Демчук С. 12 унцій любові. Київ : Темпора, 2021. 292 с.

12. Ємець-Доброносова Ю. Огляд роману «Смерть лева Сесіла мала сенс» Олени Стяжкіної. [Електронний ресурс]. / Квітень 2022. – Режим доступу: <https://krytyka.com/ua/reviews/smert-leva-sesila-mala-sens>.
13. Жигун С. Український жіночий роман про війну: проблема теми і жанру / Збірник наукових праць (філологічні науки) № 20. – Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2022. – С. 20 – 27.
14. Качак Т. Подолання тематичних табу у сучасній українській прозі для дітей та юнацтва: постколоніальна практика // Наукові праці: науково-методичний журнал. – Вип.228. Т. 240. Філологія. Літературознавство. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2014. – 104 с. – С. 51 – 58.
15. Ковтонюк Н. Постколоніальне прочитання дискурсу Революції гідності: дисертація канд. філол. наук: 10.01.01. – Київ, 2020. 221 с.
16. Корнієнко Н. Євгенія Подобна: росія чітко показала, що налаштована на наше тотальне знищення. [Електронний ресурс] // Читомо. 2023. – Режим доступу: <https://chytomo.com/ievheniia-podobna-rosiia-chitko-pokazala-shcho-nalashtovana-na-nashe-totalne-znyshchennia/>.
17. Крупка М. У кожного покоління своя війна: образ жінки-солдата в сучасній літературі. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2018. Вип. 67. Ч. 1. С. 251–260.
18. Лебединцева Н. Агресія як символ спротиву. Психологічний вимір поезії 90-х років // Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2002. – № 3. – С. 94-100.
19. Лебединцева Н. Українська поетична свідомість кінця ХХ ст.: трансформація архетипу Великої Матері: дисертація канд. філол. наук: 10.01.01 // НАН України; Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка. Київ. 2003.
20. Олена Стяжкіна: Україна навіть у колаборантів асоціюється зі свободою. [Електронний ресурс]. // Видавництво Старого Лева. 2021. – Режим доступу:

<https://starylev.com.ua/news/olena-styazhkina-ukrayina-navit-u-kolaborantiv-asociyuyetsya-zi-svobodoyu>.

21. Павличко С. A Catfish for Your Thoughts: Ukrainian Literature at the Turning Point, 1994 // «Теорія літератури», Київ: Основи — 2002, С. 525—533.
22. Павличко С. Facing Freedom: The New Ukrainian Literature, 1996 // «Теорія літератури», Київ: Основи — 2002, С. 553—559.
23. Павличко С. Насильство як метафора (Дискурс насильства в українській літературі), 1999 // «Теорія літератури», Київ: Основи. 2002. С. 589.
24. Подобна Є. Дівчата зрізають коси. Київ: Люта справа. 2018.
25. Поліщук Я. Література про війну: художній образ і документ. Березіль. 2019. № 1, січ. - берез. С. 178–188.
26. Рижкова Г. Українська «жіноча» проза 90-х років ХХ–початку ХХІ: жанрові й наративні моделі та лінгвопоетика : автореф. дис. / Кіровоград. держ. ун-т ім. В. Винниченка. – 22 с.
27. Рижкова Г. Фемінний гендер як чинник виділення масиву «жіночої прози»: аргументи pro і contra [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2009/Filologi-1-2009/162-166.pdf>
28. Романенко О. Топос Донбасу як наративний феномен в українській культурі ХХ-ХХІ ст.: спостереження, аналіз, узагальнення. Питання літературознавства. 2018. Вип. 98. С. 81–104.
29. Рябченко М. Гумористичний дискурс сучасної української комбатантської прози. Проблеми сучасного літературознавства. 2019. Вип. 29. С. 168–178.
30. Рябченко М. Екстремальні свідчення в сучасній літературі: особливості художньо-документальних наративів полонених в Криму та на сході України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://univ-kyiv.academia.edu/MarynaRiabchenko>
31. Рябченко М. Комбатантська проза в сучасній українській літературі: жанрові та художні особливості. Слово і Час. 2019. 6 (703), черв. С. 62–73.

32. Соколовська Ю. Творчість Ірен Роздобудько в контексті української масової літератури.): дисертація канд.філол.н., 10.01.01 – українська література. Івано-Франківськ. 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Sokolovska_Yuliia/Tvorchist_Iren_Rozdobudko_u_konteksti_ukrainskoi_masovoi_literatury.pdf?PHPSESSID=9tadsqq27njmqseb4pflk6k4r2
33. Стяжкіна О. Смерть лева Сесіла мала сенс. Львів: Видавництво Старого Лева. 2021.
34. Улюра Г. Теоретико-методологічні засади гендерних студій з літературознавства / За ред. В. Л. Погребної. [Електронний ресурс] – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2008. – Режим доступу: <http://feminismua.livejournal.com/475581.html>
35. Філоненко С. Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр: [монографія] – Донецьк : ЛАНДОН–XXI, 2011. – 432 с
36. Філоненко С. Феномен сучасної української жіночої прози // Концепція особистості жінки в українській жіночій прозі 90-х років ХХ ст.: [монографія] – Київ, 2006. С.10-27.
37. Чому смерть лева Сесіла мала сенс, а кіборгів – ні? Інтерв'ю з Оленою Стяжкіною. [Електронний ресурс] // Суспільний телеканал UA: Культура. 2021. – Режим доступу: <https://suspilne.media/142001-comu-smert-leva-sesila-mala-sens-a-kiborgiv-ni-intervu-z-olenou-stazkinou/>.
38. Harlow B. Resistance poetry. Resistance Literature. London, 2023. P. 31–74.
39. Lanser S. Toward a Feminist Narratology // Style. – № 20 (3), 1986. – P. 341–63.
40. Robinson L. S., DeShazer M. K. A Poetics of Resistance: Women Writing in El Salvador, South Africa, and the United States // Tulsa Studies in Women's Literature. 1996. T. 15, № 1. P. 165.